

BBC 109: VALGEKSTRA. HVA VI MENER, OG STEMMER, PÅVIRKES AV MYE

For seks år siden, i BBC 43, skrev jeg om at atferdsanalyse kan være vår «velgerguide». Jeg mente ikke at atferdsanalyse har direkte «svar», som måtte ha betydd at atferdsanalyse er en politisk ideologi. I stedet var jeg mer inne på at det kan være en sammenheng mellom hvilke hovedtyper av atferdsanalytiske metoder for miljøbehandling vi har mest sans for, og hvor vi står politisk. Noen liker kanskje best metoder som jeg har kalt «aktive», og som er aktive i den forstand at de legger mest opp til at personen skal lære å opptre mer adaptivt, og tilpasse seg, eller være mer aktiv, om du vil. Andre har mer sans for det jeg har kalt passive metoder, som er passive på den måten at de kommer personen mer i møte, uten at personen trenger å lære å vise annen atferd. Det ligger kanskje *litt* i kortene hvor i det politiske landskapet de respektive tilhengerne hører mest hjemme, men det kan dere tenke dere fram til selv, eller se på BBC 43. I denne «velgerguiden» skal jeg skrive om forhold som kan påvirke hva vi velger, eller stemmer, om vi mener og stemmer det vi egentlig vil mene og stemme, og om vi faktisk kan opptre i strid med det, eller til og med motsatt av det.

Vakker sensommer på Årkjølen. Skyene over Storsjøen, og de vridde trærne, hadde knapt selveste Lars Hertervig (1830–1902) klart å gjøre bedre.

Valg er mer enn politiske valg, og skjer hele tiden i hverdagen. Et atferdsanalytisk «slagord», særlig innenfor den grenen av atferdsanalyse som heter matchingteori, er at all atferd i prinsippet skjer i en sammenheng der vi kan gjøre flere ting, og følgelig noe annet enn det vi gjør. I alle fall de av oss som har et visst atferdsrepertoar, har alternativer kontinuerlig. Enkelt sagt velger vi handlinger som lettest og oftest fører til det vi ønsker. Noen av oss tar til og med hensyn til hva som er bra *på sikt*, og ikke bare her og nå. Når vi snakker om valg i disse tider, er det gjerne valg av partier og politikere, som ca. 70 % av oss snart skal foreta. Selv om det er et litt spesielt valg, påvirkes det vi gjør, i prinsippet av de samme typene faktorer som våre andre valg påvirkes av.

Et like grunnleggende atferdsanalytisk perspektiv er at vår atferd grovt sett påvirkes på to hovedmåter. Den ene er kontingensforming, som skjer gjennom konkrete betingelser, særlig forsterkning av atferden, men også for eksempel straff. Den andre hovedmåten er verbal påvirkning, eller «regelstyring», som det opprinnelig bare het. Da gjør vi mer eller mindre som vi tenker, sier, hører, skriver eller leser. Det kan være alt fra løse og kompliserte sammenhenger mellom det vi (1) tenker, sier, hører, skriver eller leser, og (2) hva vi gjør, til et klart og til med rigid forhold (som det passer godt å kalle «regelstyring», som vi også gjør i hverdagen.) A. Charles Catania har kalt kontingensforming og verbal påvirkning for henholdsvis læring uten og med ord. Det var imidlertid Skinner som, på 1960-tallet, først beskrev de to hovedformene, og noen generelle, men ikke absolutte, egenskaper ved dem:

- *Overveielse og impuls*: Overveid og gjennomtenkt atferd preges av at vi gjennomgår tilgjengelige regler eller formulerer regler i situasjonen. Impulsiv atferd er kontingensformet, og mangler slike innslag.
- *Langsiktige og kortsiktige fordeler*: Det verbale tar hensyn til langsiktige konsekvenser, mens kontingensformet påvirkes mer av kortsiktige.
- *Kulturpåvirket og «naturlig» atferd*: Regler oppstår i kulturer, og varierer mellom kulturer. Atferd som er påvirket av konkrete betingelser, er nesten like universell som betingelsene.

Man kan si hva man vil om Assange, og spørre om hvorfor han ikke har vært like ivrig etter å legge ut russisk stoff. (Kanskje lettere sagt enn gjort, siden russiske myndigheter har en lei tendens til å drepe folk de ikke liker.) Men det er neppe personlig økonomisk vinning som «driver» ham.

- *Overflatisk og dyp*: Regelstyrt atferd er ofte pålagt av andre mennesker, og resultat av sivilisasjon. Dybdepsykologi dreier seg om «virkelige» betingelser.
- *Konstruert og naturlig*: Regler følges ofte av andre grunner enn den forsterkningen som etablerte dem. Kontingensformet atferd varierer med deprivasjon og metning.
- *Tenkning og følelser*: Regelstyrt atferd kan være kald og stoisk. Kontingensformet atferd kan virke varm og «epikureisk». Regelstyrt atferd er mest forbundet med protestantisk etikk, mens kontingensforming hører mer sammen med hedonisme.
- *Logiske argumenter og intuisjon*: Å hjelpe andre med å løse problemer krever regler. Kontingensformet atferd kalles ofte «intuitiv».

- *Angst og glede*: Etiske, rettslige og andre konsekvenser som håndhever regler, er ofte aversive, og kan vekke angst. Forsterkere som kontingensformer atferd, fører oftere til «glede».
- *Monotoni og variasjon*: Regelstyrt atferd oppfyller ofte bare visse krav. Kontingensformet atferd som påvirkes av detaljerte forsterkningsbetingelser, er rikere og mer variert.
- *Bevisst og ubevisst*: Regler viser ofte til både stimuli, responser og deres konsekvenser, og er mer i tråd med refleksjon og bevissthet. Freuds «det ubevisste» er kontingensformet atferd.
- *Vite og vite hvordan*: Viten «eies» av alle som kjenner regelen. Kontingensformet atferd deles mindre med andre. I vitenskap er regelstyring mest forbundet med rasjonalisme, mens kontingensforming passer bedre med empirisme.

Ut fra Skinners inndeling er kontingensformede valg altså mer impulsive, kortsiktige, naturlige, dypfølte, følelsesmessige, intuitive, glade, varierte, ubevisste og påvirket av hva man erfarer er best, og mer personlige. Regelstyrte, eller verbalt påvirkede, valg er mer overveide, langsiktige, kulturpåvirkede, overflatiske, konstruerte, gjennomtenkte, logiske, engstelige, monotone, bevisste og teoretiske, og i tråd med hva andre mener. Noen av oss driver nok mye med det ene, og mindre med det andre. Når det gjelder politikk, stemmer noen «med hjertet», for eksempel etter å ha sett en politiker som de liker. Andre er mer regelstyrte, som de som stemmer likt valg etter valg, eller etter å ha blitt overtalt av andre. Men de fleste handler nok på grunnlag av kontingensforming og verbal påvirkning i forskjellige grader. I vårt samfunn verdsettes ofte teoretiske kunnskaper og bevissthet, men det vil være en illusjon å tro at vi mener ting, og stemmer, kun ut fra det verbale. Det verbale har også skyggesider. Det er ikke for ingenting vi snakker om å lide «valgets kvaler». Noen blir «tvangsnevrotisk» opptatt av å tenke seg fram til løsninger som det er umulig å tenke seg helt fram til. Det hender at det er bedre å følge «magefølelsen», eller «hjertet», og ikke «gå som katten rundt den varme grøten», men hoppe i det. Derfor er det ikke bare galt at kontingensforming spiller en rolle også i politiske valg.

Denne karen har snodd seg bedre, og har virkelig blitt en del av det gode selskap.

Også verbal påvirkning kan foregå på to hovedmåter. Den ene er sporing («tracking»). Den er relativt åpen, og har preg av råd, forslag, muligheter og alternativer som vi kan velge

blant. Den andre er «følging» (eller «pliance»), og er mer direkte, eller bokstavelig talt regelstyring. Vi gjør som vi har fått, eller gitt oss selv, beskjed om, enkelt sagt. Følging forsterkes, mens å gjøre, mene eller si noe som bryter med «instruksen», kan straffes. Å *tenke* «feil», helt privat, kan straffes med dårlig samvittighet. Allerede på 1950-tallet viste sosialpsykologi hvor sterk følging kan være. I et eksperiment skulle en gruppe avgjøre hvilken pinne som var lengst. En var klart lengst. De første som skulle si hva de mente, hadde imidlertid fått beskjed om å si at den korteste var lengst, og sa det. Den siste som skulle si sin mening, hadde ikke fått beskjed, men sa jammen det samme som de andre. En viktig grunn var nok faren for å bli straffet for «avvik», eller manglende følging. Det er vel derfor vi har uttrykket «Det er best å hyle med de ulvene vi er med». I politikken ser vi det når partier som omtales negativt i viktige medier, gjør det dårligere på målinger enn i valg fordi noen ikke tør å fortelle meningsmålere hva de stemmer. Av samme grunn kan også valgdagsmålinger bomme. Noen gjør litt opprør mot følging, i alle fall av det offisielle og tradisjonelle. I boken *The road to somewhere* skriver John Goodheart at «En populist er en som er lei av å bli belært av eksperter». Men da følger man kanskje andre eksperter enn de offisielle. Å knytte grad av følging og sporing til bestemte politiske syn og ideologier er vanskelig. Det er nok mer snakk om *hvem* vi følger, og *hvordan* vi sporer.

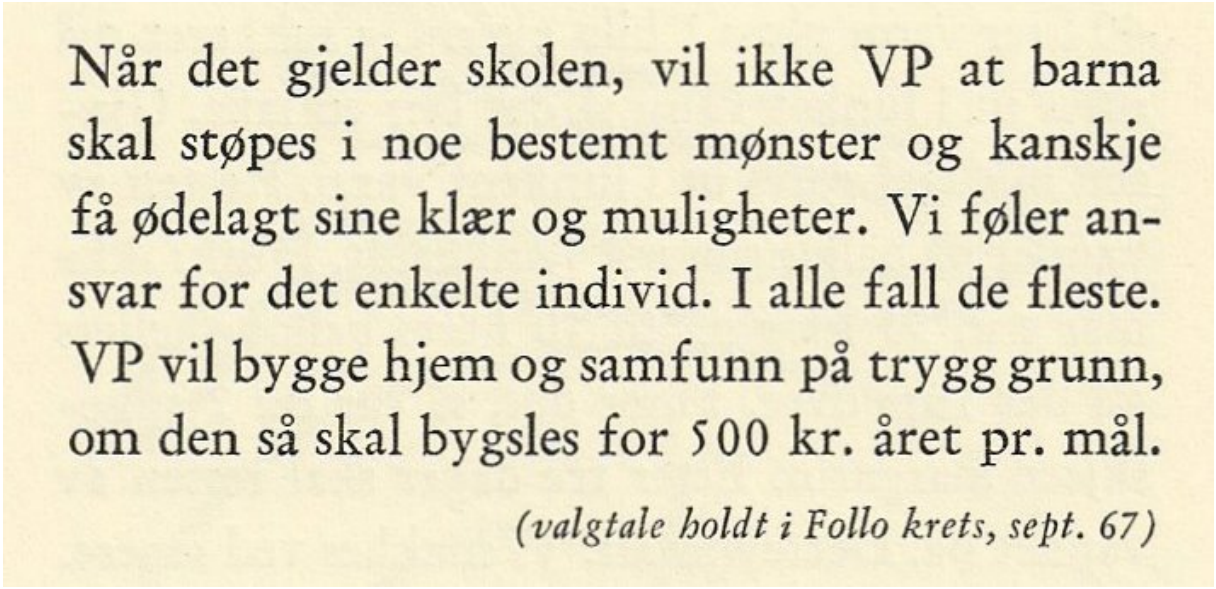

Facebook dreier seg vel ikke bare om deling av feriebilder og diverse «bragder». Facebook er vel heller ikke helt nøytral, og har vel et bedre forhold til noen enn til andre.

En vel så viktig faktor er hvor følsomme vi er for negative konsekvenser av å ytre meninger. I dagliglivet er det vanlig å være i situasjoner der vi ikke tør, eller finner det ubehagelig, å si vår mening eller hva vi stemmer. Det er altså ikke bare i sosialpsykologiske eksperimenter det verbale kan være temmelig kontingensformet, og sosiale omgivelser kan bety mye for hva vi sier at vi mener, og kanskje etter hvert faktisk mener, og stemmer. Selv har jeg ikke tall på hvor mange ganger jeg har snakket med folk som har hatt trygge og gjengse meninger, men som har sagt sine egentlige meninger når de har merket at de tolereres eller støttes. Det vi sier at vi mener, kan altså være nokså overflatisk, som Skinner var inne på. I verste fall er det mer eller mindre kopier, eller «ekkoikk» og diktat, som Skinner kalte det, av hva vi har blitt fortalt. De mest påvirkbare blant oss strømmer også til meninger og partier som har stor eller økende oppslutning, og vice versa. Der mange, eller stadig flere, er «må det være noe bra», det vil si at oppslutning fungerer som diskriminanter, og får preg av følging. Lav eller synkende oppslutning vil fungere omvendt, altså som deltastimuli med tilsvarende følging. Norske ord for det er «saueflokkmentalitet», for ikke å snakke om «stemmekveg». Til forskjell

fra dette kan vi tenke selv, og å si hva vi mener. Uansett er det ingen tvil om at ren betinging har mye å si for hva mange ytrer og stemmer.

Vi lever i et «fritt land». Idealet er at kontingensforming uten straff, og sporing, skal påvirke hva vi mener og stemmer. Spørsmålet er om det leves helt opp til det. Selve stemmingen er fri. Stemmesedlene ligger bak et forheng, og ingen ser hva vi tar. Jeg har aldri hørt en valgfunksjonær si «Jasså, hvorfor stemte du slik?!», for så å forkaste seddelen, og jage vedkommende ut. (I Sverige tas seddelen i andres påsyn, utrolig nok.) Spørsmålet er om prosessen som leder fram til våre meninger, og hva vi stemmer, er like fri.

Når det gjelder skolen, vil ikke VP at barna skal støpes i noe bestemt mønster og kanskje få ødelagt sine klær og muligheter. Vi føler ansvar for det enkelte individ. I alle fall de fleste. VP vil bygge hjem og samfunn på trygg grunn, om den så skal bygsles for 500 kr. året pr. mål.

(valgtale holdt i Follo krets, sept. 67)

En av de mange klarsynte uttalelsene fra Leif Sonell, leder og presidentkandidat i Vårt Parti, eller bare VP blant oss medlemmer. Hadde folk tenkt mer selv, tror jeg av VPs og Norges framtid hadde vært lys.

Selv har jeg inntrykk av at meninger er mer kontingensformet, og mer påvirket av følging, enn for noen år siden. I 1972 hadde vi EEC-avstemning (som ville ha hett EU-avstemning i dag). Det var et svært viktig spørsmål, og debatten var livlig, men folk var enige om spillereglene, og det oppsto få motsetninger. Jeg husker ingen aggresjon, eller triumfering etter at valget var avgjort. Da samarbeidet man konstruktivt. Det samme skjedde ved tilsvarende avstemning i 1994. Jeg vet ikke om det hadde gått like bra i dag. Også Storbritannia har solide demokratiske tradisjoner. Brexit-prosessen har imidlertid gått i stå. Det har vært kaos og uvennlighet i parlamentet, og i hele samfunnet er det tendenser til at de som vil bli i EU, og de som vil ut, ikke snakker sammen. Inntil for noen år siden var innvandring knapt et tema. I dag er den opprinnelige befolkningen i vest-europeiske land sterkt delt i synet på innvandring, og tonen kan være hard. Å bli bedømt som venstre- og særlig høyreorientert bestemmes i stor grad av om man er positiv eller skeptisk til innvandring og identitetspolitikk. Skepsis, for eksempel til islam og Pride, fører lett til at man beskrives som «høyreekstrem», nokså uavhengig av hva man mener i andre saker. Mange kvier seg selvfølgelig for å få et slikt stempel. Generelt har sosiale medier neppe bidratt til fellesskap på tvers av grupper, men snarere økt motsetninger mellom grupper. Derfor liker jeg ikke alltid begrepet «sosiale medier». Det heter gjerne at samfunnet har blitt mer mangfoldig og tolerant, men jeg er ikke så sikker på at det gjelder meninger om politikk på bestemte områder.

På 1970-tallet og fram til ca. 2000 var det en del kommunister som kjempet for væpnet revolusjon i Norge. Særlig de første årene kunne det være vanskelig for dem å få jobb en del steder, men etter hvert gikk det lettere, og i dag har mange av dem viktige posisjoner i samfunnet. Nå for tiden er det først og fremst folk med «høyreekstreme», men helt lovlige, meninger som kan oppleve negative følger for sosial deltakelse og for karriere. Konsekvensene

av å ytre meninger i en slik retning er nok større enn konsekvensene var av å kjempe for væpnet revolusjon. Også å ha litt konservative meninger kan være vanskelig nok. Politiske «narrativer» skifter, og i dag er det nok venstresidige «narrativer» som har definisjonsmakt. Ikke minst befinner de fleste journalister, ikke minst i NRK, seg på venstresiden.

Uansett er det like viktig som noen gang å være bevisst på kontingensforming, og følgingbetingelser, som vi utsettes for, og å trosse dem hvis de bryter med det vi står for. Lykke til med et selvstendig valg.

Ellers nærmer det seg heldagsseminar. Planen var å ha det 1. november, men datoen blir en uke tidligere, altså 25. oktober, som også er en fredag. Sted blir enten Skogtun på Skarnes, eller Oppstad samfunnshus, noen kilometer unna. Temaet er «Hvordan kan vi hjelpe brukere som er på grensen mellom å bestemme selv og å bli bestemt over i hverdagen»? Mange med lett utviklingshemning kan komme i vanskelige situasjoner, men har tross alt som regel en verge som kan bidra til å hindre de verste utfallene, og kapittel 9 er i bakhånd. Andre har «bare nesten utviklingshemning», og dermed neppe verge, og kan være riktig ille ute, for å nevne noen «scenarier» som man ofte møter. Temaet er stadig mer aktuelt, og seminaret bør ha stor teoretisk og praktisk verdi for de som arbeider med disse gruppene. Etter hvert er det mange som jobber med slike saker. Annonsering, og mulighet for påmelding, kommer med det første.

Ha en fin sensommer. Det er nå en av årets (mange) fineste tider begynner.

15. august 2019 Børge Holden

Like vakker sensommer på Grytsetra som på Årkjølen. Buskapen og budeiene har snart gjort jobben for i sommer, og produsert det de skal av rømme, smør og ost.